

Merkezin Kârı mı Yerelin Refahı mı? Tek Endüstrili Kentlerde Özelleştirmenin Yerel Sonuçları*

Atahan DEMİRKOL**

Öz: Çalışmanın amacı, tek endüstrili kentlerin, kentlerde bulunan baskın endüstri kuruluşunun özelleştirilmesinden nasıl etkilendiğini ortaya koymaktır. Türkiye’de erken cumhuriyet döneminde ülkesel kalkınmayı sağlarken yerel ve bölgesel kalkınmayı da destekleyecek şekilde kurgulanan endüstri yatırımları, doğrudan devlet eliyle veya ortaklığı ile kurulan Kamu İktisadi Teşebbüsleri olarak ortaya çıkmıştır. Bu endüstri yatırımları, buldukları bölgede devletin kamusal kaynak aktarımı aracı olmuş, böylelikle hem sanayi ile ülke ekonomisini kalkındırırken, hem de bölgenin sosyal ve ekonomik kalkınmasında devletin temsilcisi olarak ara kurum işlevi görmüştür. Karadeniz Ereğli’de 1960’lı yıllarda kurulan Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları (Erdemir) de bunun bir örneğidir. Erdemir’den önce 10.000 nüfuslu bir sahil kasabası olan Ereğli, Erdemir ile birlikte ciddi bir sosyal ve ekonomik dönüşüm içerisine girmiş, günümüzde 180.000 nüfuslu bir sanayi kenti haline gelmiştir. Şüphesiz ki bu dönüşüm, kentteki tek baskın aktör olan Erdemir ekseninde gerçekleşmiş, kentin kolektif belleği, ekonomik ve demografik yapısı, sosyal ve siyasal yapısı ile yer duygusu/aidiyeti hızlı bir yeniden üretim içerisine girmiştir. 2005’e kadar devam eden bu süreç, Erdemir’in özelleştirilmesiyle ciddi bir şekilde yön değiştirmiş, kentin Erdemir eksenindeki kazanımları bir bir yok olmaya başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Yer Duygusu, Karadeniz Ereğli, Tek Endüstrili Kent, Özelleştirme, Erdemir

The Profit of The Central Government or The Wealth of The Local? The Consequences of Privatization at Single-Industry Cities¹

Abstract: This study aims to expose how single-industry cities could be affected by the privatization of the predominant industrial institution in these cities. The industrial investments during the early Republican period in Turkey, which were desired to support regional and national development, were done through direct public

* Bu çalışma, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler programında 2020 yılında Prof.Dr. H. Tarık Şengül danışmanlığında hazırlanmış olan “Rise and Fall of an Industrial City: The Changing Sense of Place in Karadeniz Ereğli” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiş ve 5. Kent Araştırmaları Kongresi’nde özet bildiri olarak basılarak sözlü sunulmuştur.

* Arş.Gör., Afyon Kocatepe Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

ademirkol@aku.edu.tr ORCID: 0000-0002-7185-5781

Makale Geliş Tarihi: 22.12.2020

Makale Kabul Tarihi: 26.01.2021

investments or State Economic Enterprises. These investments have been the main tools of the governments for public resource transfer in the region. Moreover, these investments have developed the national economy through the industry, and they have also worked as intermediate institutions for the social and economic development of the region as the representative of the state. Ereğli Iron and Steel Company (Erdemir), which was founded in the 1960s, is one of the examples of this situation. Ereğli which was a coastal town with 10,000 population before Erdemir has seriously been transformed in terms of its economy and sociology; thus, today it turned into an industrial city with 180,000 population. Needless to say, this transformation has been done by the predominant actor of the city, Erdemir. Furthermore, the collective memory, economic, demographic, social, and political structures, and sense of place were gotten into a rapid reproduction. The process that continued until 2005 changed after the privatization of Erdemir, and all of the gain and achievement produced by Erdemir have begun to be lost.

Keywords: *Sense of Place, Karadeniz Ereğli, Single-Industry City, Privatization, Erdemir.*

Giriş

Karadeniz Ereğli², bir sahil kasabası olarak Türkiye'nin kuzeyinde konumlanmış ve uzun yıllar boyunca bu kimliğini korumuştur. Tarihsel bir değeri de olan kent, ismini Yunan mitolojisindeki Herkül³ efsanesinden almaktadır (Pelhivan, 2008: 134). Ereğli, bir sahil kasabası olması sebebiyle tarih boyunca birçok medeniyet açısından önemli bir konum haline geldiği bilinmektedir. Tarih boyunca kent, temel geçim kaynaklarının madencilik, balıkçılık, tarım ve ticaret olduğu bir yer olarak görülmektedir ve bu unsurlarıyla öne çıkmıştır (Şafak, 2017: 13; Anadol, 2015: 19; Türk Metal Sendikası, 2006: 9; Zonguldak İl Yıllığı, 1973: 262). Bununla birlikte, tarihin belirli dönemlerinde kenti tanımlayan ve kentin bilinirliğini sağlayan farklı unsurlar olmuştur (Quartaert, 2009: 70; Kıray, 1964: 34). Ancak, son olarak kent 1960'lı yıllarda Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları (Erdemir)'nin kurulmasıyla ağır sanayi ile anılmaya başlamıştır.

19. yüzyılda kömürün bulunuşuyla başlayan ve 1960'lı yıllara kadar olan dönemde Ereğli'ye atfedilen kömürün bulunuşu ve madencilik temelli (Oskay, 1983: 65) sosyoekonomik değişimler ve önemli gelişmeler (Kıray, 1964: 64-65) genellikle kentin etrafındaki merkezlerde oluşmuştur. Her ne kadar 19. yüzyıldan itibaren kentin etrafında kömür madenleri bulunmuş ve

² Türkiye'de Ereğli isminde üç farklı ilçe bulunduğu için kentin resmi adı Karadeniz Ereğli'dir ve resmi kısaltması Kdz. Ereğli şeklindedir. Çalışmanın konusu açıkça ifade ettiğinden Karadeniz Ereğli ismi yerine bundan sonra Ereğli kullanılacaktır.

³ Kentin eski Yunan dönemi ismi olarak bilinen Heraclea Pontica, mitolojik bir kahraman olan Herkül isminden gelmektedir. İnanışa göre Herkül'ün 12. Görevi Ereğli'de bulunan Cehennemagzı Mağaraları'nda geçmiştir.

işletilmeye başlanmışsa da Erdemir, Ereğli'nin bugünkü sınırları içerisinde ve kent merkezinde ortaya çıkan ilk önemli aktördür. Bu bağlamda Ereğli bölgesinin temelde üç tarihsel olaydan etkilendiği söylenebilir: kömür madenlerinin keşfi, Erdemir'in kuruluşu ve özelleştirilmesi.

1960'lara gelindiğinde kent, tarihindeki en büyük olayı yaşamak üzereydi. Bu olay, kentin bugünkü durumunu, geleceğini ve dahi bugüne kadarki geçmişini kaçınılmaz bir şekilde etkileyen Erdemir'in kurulmasıydı. Erdemir'in kurulmasıyla başlayan dönüşüm sosyoekonomik çalışmalar için heyecan verici bir gelişmeydi ve bu sebeple Mübeccel Kıray da Ereğli'nin bir sahil kasabasından sanayi kentine dönüşümünü incelediği en önemli çalışmalarından birisini bu dönemde hazırlamıştı. Kıray (1964: 34) bu çalışmasında kentin Erdemir ile birlikte hızlı bir dönüşüm sürecine girdiğini; ama bu değişimin ve Erdemir'in kente etkisinin ancak yıllar sonra bakıldığında anlaşılabilirliğini ifade etmiştir.

Kıray (1964)'ın çalışmasının da temelinde olduğu gibi, kent ve insan arasındaki ilişki oldukça spesifik ve önemlidir. Kentin insanda değişik duygular uyandırması, görsel ve işitsel bilinci ile kolektif belleğini etkilemesi mümkündür. Bu kapsamda yere ait, ona karşı duyulan bir duygudan bahsedilmelidir. Yer duygusu (Massey, 1991, 1994, 2005), kısaca insanlarla yerler arasındaki ilişki veya hisler bütünüdür. Bu kavram insanların yeri nasıl algıladığı, yer hakkında neler hissettiği ve neler düşündüğü ile alakalıdır ve sosyoloji, psikoloji, coğrafya ve siyaset bilimi gibi birçok disiplin tarafından incelenmiştir. Her bir disiplinin farklı bir açıdan incelediği kavram, bu çalışmada sosyal ve coğrafi açıdan ele alınmaktadır. Yer duygusu kavramına coğrafi yaklaşımda temel olarak iki teori bulunmaktadır. Bu teorilerin ikisi de Doreen Massey (1991, 1994, 2005) tarafından adlandırılan tepkisel yer duygusu ve ilerlemeci yer duygusu kavramlarıdır.

Tepkisel yer duygusu kavramı (Massey, 1991, 1994) temel olarak bir yeri güvenli ve güvenilir bir konum olarak görerek, ev benzeri bir duygu ile o yeri tanımlamak için dışlayıcı özelliklerin kullanılmasını ifade etmektedir. Bu teorideki tepkisellik, doğrudan bir tepki göstermeyi ifade etmek zorunda değildir. Bunun ötesinde, tepkisellik yerin oluşturulması ve tanımlanmasında dışarıya ve ötekiye karşı öznel değerlerin ön plana çıkartılmasını, yerin kendi içsel özelliklerinin vurgulanmasını ifade etmektedir. Bir yer içerisindeki insanların yabancılara karşı herhangi bir tepkisel davranışının olmamasının burada tepkisel yer duygusunun olmadığı iddiası ile bir ilişkisi bulunmayabilir. Böyle bir durumda insanlar kendilerini öteki ilan ettikleri yabancı gruptan farklılaştırmaya ve ayırmaya çalışarak kendi yerlerini tanımlıyorlarsa, burada tepkisel yer duygusundan bahsetmek mümkün olacaktır. Tepkisel yer duygusu, yeri tanımlarken etrafındaki katı sınırları ön

plana çıkartarak, yerel topluluk ve ötekiler arasında bir gruplaşma yaparak ve yerin tarih ve doğal güzellikler gibi özgün değerlerini vurgulayarak içe dönük bir yer tanımlaması yapılmasını ifade etmektedir.

İlerlemeci yer duygusu (Massey, 1994, 2005) ise yer kavramının daha geniş ve açık algılanmasını ifade etmektedir. Tepkisel yer duygusundaki durumun aksine, bir yerin tanımlanmasında o yerin diğer yerlerle veya diğer insanlarla olan ilişkileri ön plana çıkartılıyor ve herhangi bir dışlama yapılmıyorsa, burada ilerlemeci yer duygusundan bahsetmek mümkün olacaktır. Bu kapsamda ilerlemeci yer duygusu, yerler arasındaki ortaklık ve benzerlikleri, sınırların ön plana çıkartılmamasını ve daha açık bir yer algılamasını ifade etmektedir.

Bu çalışmada, derinlemesine mülakat tekniği kullanılarak Ereğli’de yapılan saha araştırması üzerinden kentteki yer duygusunun Erdemir’in kuruluşu ve özelleştirilmesi eksenindeki değişimleri analiz edilmiştir. Çalışmanın araştırma sorusu, yer duygusunun kurumlar aracılığıyla nasıl şekillendirildiği ve tek endüstrili kentlerin bu bağlamda özelleştirmelerden nasıl etkilendiğidir.

Erdemir, kuruluşundan itibaren kentteki tek sanayi ve kamu şirketi olmasının gücüyle kent nüfusunun neredeyse tamamı üzerindeki baskın güç ve belirleyici aktör olmuştur. Saha araştırması kapsamında yapılan görüşmelerde, Erdemir’de çalışan ve çalışmış kişiler ile Erdemir’le doğrudan iş ilişkisi bulunmayan kişilere ve kentin 1960’lardan bugüne dönüşümünü değerlendirebilecek yaşta kimselere başvurulmuştur. Bu mülakatlar kapsamında kentteki yer duygusunun tepkisel yer duygusundan ilerlemeci yer duygusuna dönüşümü ve sonrasında da özelleştirme ile bu kurulan yer duygusunun tekrar sarsılarak yeniden bir üretime girmesi süreci incelenmiştir. Çalışmanın özgün katkısı, yer duygusu kavramının literatürdeki iki teorisine ek olarak yer duygusunun kurumsal yeniden üretimi kavramının saha araştırması verileriyle tartışılmış olmasıdır. Çalışma kapsamında Ereğli’nin tarihinde üç önemli olay gruplandırılmış olup, çalışmanın kırılım noktaları Erdemir’in kurulması ve özelleştirilmesi süreçleridir.

Yöntem

28620816/209 Sayılı ODTÜ İAEK Etik Kurul Onayı doğrultusunda Nisan-Haziran 2019 arasında Ereğli’de gerçekleştirilen 20 derinlemesine mülakat ile, Ereğli’de Erdemir’in kuruluşu ve özelleştirilmesi ile yaşanan yerel etkiler incelenmiştir. Katılımcıların seçiminde kartopu yöntemi kullanılmıştır. Kartopu yönteminde katılımcı sayısının genişletilmesinde daha önceki katılımcıların desteği alınır. Bir başka ifadeyle, mülakat için belirlenen kilit kişilerin araştırmacıyı diğer muhtemel katılımcılara yönlendirmesi beklenir (Noy, 2008: 330). Bu yöntemin kullanılmasında amaç, Berg ve Lune (2017:

39)'un ifade ettiği gibi çalışmada muhakkak bulunması gereken temel karakteristik özelliklerdeki katılımcıların da seçilebilmesidir. Yıldırım ve Şimşek (2011: 107) de çalışmada kullanılan kartopu yöntemini amaçlı örnekleme yöntemi olarak nitelemişlerdir. Ayrıca Biernacki ve Waldrof (1981)'a göre bu yöntem hassas konuların çalışılmasında da kullanılabilir. Erdemir ve Ereğli arasındaki ilişkinin incelenmesinde özellikle Erdemir çalışanı ve emeklisi gruplarında şirkete ilişkin görüşlerin paylaşılmasında hassasiyet olabileceği düşünülmüştür. Bu gerekçelerle kartopu yöntemiyle örneklem seçme yoluna gidilmiştir. Çalışmada bu kapsamda katılımcılar Erdemir çalışanları/emeklileri, özel sektör çalışanları/emeklileri ve Ereğli doğumlu olanlar/olmayanlar olarak gruplara ayrılmıştır. Bilindiği üzere, nitel araştırma yöntemlerinin kullanımında, özellikle derinlemesine mülakat tekniğinde katılımcı sayısının yani örneklemin belirlenmesi nicel yöntemdeki gibi sabit bir hesaplama dayanamaz (Başkale, 2016). Hatta Dworkin (2012: 1319)'e göre de nicel yöntemlerdeki örneklem sayısına kıyasla nitel yöntemin örneklem sayısı daha kısıtlı kalmaktadır. Bu durum, nitel yöntemin özel bir durumun anlaşılması amacıyla kullanılmasından kaynaklanır. Daha açık bir ifadeyle, nitel araştırma yönteminde büyük bir genellemeye ulaşmak amaçlanmaz, belirlenen gruplar içerisindeki örgüye odaklanılır. Ayrıca veri miktarı da örneklem büyüklüğünde önemlidir. Yıldırım ve Şimşek (2011: 115)'e göre verinin derinliğiyle örneklem büyüklüğü arasında ters orantı vardır. Bu çalışmada da belirlenen gruplar içerisinde birbirini tamamlayıcı bir olay örgüsüne ulaşılmasıyla ve görüşme sürelerinin planlanan derinlikte veri sağlamaya imkân vermesiyle 20 görüşme sonunda mülakatlar sonlandırılmıştır. Yarı yapılandırılmış sorularla kurgulanan mülakatta, görüşmecilere mülakatlarda biri Erdemir'e diğeri de kente ilişkin olmak üzere iki temel grupta sorular yöneltilmiştir. Mülakat sorularına örnekler aşağıda verilmiştir.

Birinci grup sorulara örnek olarak:

- Kentin özgün değerleri sizce nelerdir?
- Ereğli'yi nasıl tanımlarsınız?
- Ereğli'nin tarihiyle ilgili neler biliyorsunuz?
- Bugünden geçmişe baktığımızda kentin bugününü nasıl değerlendirirsiniz?

İkinci grup sorulara örnek olarak:

- Erdemir sizin için ne ifade ediyor?
- Erdemir ve kent arasındaki ilişkiyi nasıl açıklarsınız?
- Erdemir'den sonra kentte neler değişti?
- Erdemir bu kente neler yaptı?

- Özelleştirme hakkında ne düşünüyorsunuz? Özelleştirme öncesi için ve bugün için neler hissediyorsunuz?
- Kentte özelleştirme sonrasında neler değişti?

Mülakatlara ve katılımcılara ilişkin demografik ve mesleki veriler ise Tablo 1.'de verilmiştir. Tablo 1.'de görüleceği üzere, her görüşmeci için çalışmanın anlamlılığını bozmamak amacıyla birer isim atanmıştır. Bu isimler katılımcıların kişisel verilerini ve kimliklerini korumak üzere tamamen rastgele kurgulanarak atanmıştır.

Tablo 1. Mülakat Katılımcı Detayları

İsim	Kayıt No	Köken	Doğum Yılı	Çalışma Y	Çalışan& Emekli	Pozisyon	Görüşme Süresi
Yusuf	190417_001	Kars	1959	Erdemir	Emekli	İşçi	55:00
Samet	190417_002	Ereğli	1939	Erdemir	Emekli	İşçi	40:42
Serhat	190417_003	Zonguldak	1982	Erdemir	Çalışan	İşçi	37:40
Özgür	190420_001	Ereğli	1940	Erdemir	Emekli	Memur	2:42:59
Aykut	190424_001 A1	Ereğli	1941	Erdemir	Emekli	İşçi	1:06:52
Ogün	190424_001 A2	Ereğli	1936	Erdemir	Emekli	Memur	1:06:52
Hamza	190424_002	Ereğli	1978	Erdemir	Çalışan	İşçi	53:07
Sefa	190426_001 A1	Zonguldak	1948	Devlet Oku	Emekli	Müdür	1:19:34
Ömer	190426_001 A2	Ereğli	1964	Erdemir	Emekli	Memur	1:19:34
Cengiz	190430_001	Artvin	1952	Erdemir	Emekli	İşçi	1:02:08
İsmail	190430_002 A1	Ereğli	1960	Erdemir	Emekli	Beyaz Yaka	1:11:49
Abidin	190430_002 A2	Ereğli	1960	Erdemir	Emekli	Beyaz Yaka	1:11:49
Oğuzhan	190430_003	Göçmen	1961	Serbest Meslek	Emekli	Serbest Meslek	1:08:29
Melih	190501_001	Ereğli	1961	Eczane	Çalışan	Eczacı	55:35
Mert	190503_001	Ereğli	1970	Devlet Oku	Çalışan	Öğretmen	1:19:08
Enes	190504_001	Kars	1981	Erdemir	Çalışan	İşçi	17:54
Mehmet	190505_001	Zonguldak	1975	Erdemir	Çalışan	Beyaz Yaka	1:16:54
Deniz	Kaydedilmedi	Zonguldak	1950	Erdemir	Emekli	İşçi	45:00
Murat	Kaydedilmedi	Ereğli	1969	Esnaf	Çalışan	Esnaf	E-Posta
Tunahan	Kaydedilmedi	Ereğli	1981	Özel Okul	Çalışan	Öğretmen	22:00

Çalışmanın yönteminde, süreç tarihsel olarak üç aşamaya ayrılmıştır: Erdemir öncesi kent, Erdemir sonrası kent ve özelleştirme sonrası kent. Bu dönemselleştirmede kentin tarihindeki en önemli kırılma noktaları tanımlanmaya çalışılmıştır. Kıray'ın (1964) çalışması, kentin Erdemir ekseninde dönüşümünün başladığını ancak bunu yıllar sonra analiz etmek

gerektiğini ifade ederek, dönemselleştirmenin en temel dayanak noktası olmuştur.

Çalışmada, temel teorik tartışma Doreen Massey'in 'yer duygusu' teorisi etrafında yapılmıştır. Sosyoloji, psikoloji ve coğrafya gibi birçok bilim dalı tarafından konu alınan yer duygusu, bu çalışmada coğrafi açıdan ele alınmıştır.

Mülakatlarda elde edilen veriler, Ereğli'de yer duygusunun oluşumunu yerel halkın bugünden geçmişe retrospektif bir şekilde nasıl değerlendirdiğini, özelleştirmenin bir kırılma noktası olarak bu değerlendirmeyi nasıl etkilediğini ortaya koymayı sağlamıştır. Bu bağlamda çalışmada bir teorik tartışma ekseninde mülakat verileri de işlenerek, kentin tek endüstrisi olan Erdemir'in özelleştirilmesinden sosyal ve ekonomik anlamda nasıl etkilendiği yer duygusu kavramı üzerinden incelenmiştir.

Teorik Çerçeve

David Harvey (1996)'in mesafeleri neredeyse ortadan kaldıracak hızdaki sermaye dolaşımı olarak (Woodward ve Jones III, 2009: 24) ve mekânın zaman ile ortadan kalkması olarak açıklanmış olan (Subaşı, 2020: 707) ve çokça ele alınan zaman-mekân sıkışması kavramı, akışkanlık esnasındaki bireysel korkuya da işaret etmektedir. Doreen Massey (1994)'in de ifade ettiği gibi içinde bulunduğumuz ivmelenme çağında, bu akışlar yerleri ve kimlikleri de etkilemektedir. Bireylerin kimliklerini yer ile bağdaştırdığı bir ortamda, bu hızlı akışkanlık kimliklerini kaybetme korkusuna neden olmaktadır (Harvey, 1996). Bu kapsamda yer ve birey arasındaki ilişkinin incelenmesi, özgün bir araştırma konusu haline gelmektedir. Çalışmanın bu konuya yaklaşımı, Doreen Massey tarafından kavramsallaştırılan tepkisel -dışlayıcı- yer duygusu (*reactionary -exclusionary- sense of place*) ve ilerlemeci -küresel- yer duygusu (*progressive -global- sense of place*) üzerinden gerçekleşmiştir (Massey, 1991, 1994, 1995, 2005). Ayrıca bu kavramsallaştırma ve mevcut teorik tartışmaya ek olarak çalışma, yer duygusunun kurumsal yeniden üretimi kavramını türeterek literatürde tartışmaya açmaktadır.

Çalışmanın bir diğer teorik alanını da tek endüstrili kentler oluşturmaktadır. Dünyanın birçok ülkesinde endüstriyel kentler görülebilse de tek endüstrili kentler sosyo-ekonomik gelişmesini bir tek kuruluşun domine ettiği bir yapı olması sebebiyle bu çalışmanın önemli bir sacayağıdır. Çalışmada tek endüstrili kentler, Türkiye'de erken cumhuriyet dönemiyle birlikte uygulanmaya başlanan endüstri odaklı yerel-bölgesel-ülkesel kalkınma ekseninde tartışılmaktadır.

Birey ile Yer Arasındaki Özel İlişki: Yer Duygusu

Cresswell (2004)'in de dediği gibi “beşerî coğrafya, yerlerin çalışma alanıdır” (s: 1). Bunun da ötesinde insancıl coğrafya, mēkan yerine insanı temel alan bir çalışma alanıdır. Bu sebeple bu çalışmanın da *yer duygusuna* teorik yaklaşımı beşerî coğrafya ve insancıl coğrafya üzerinden olmaktadır. Yi-Fu Tuan (1974) ve Edward Relph (1976) ile başlayan insancıl coğrafya dönüşümü, yer ile insan arasındaki ilişkide insanların duygularını da sürece dahil eden bir yaklaşıma yol açmıştır. *Mekân* kavramını *yer* kavramı ile değiştiren Tuan ve Relph'in *yeri* kavramsallaştırması da insanlar tarafından oluşturulan ve inşa edilen, insan merkezli bir deneysel süreç olarak açıklanmaktadır (Cresswell, 2002: 12). Öyle ki Relph'e göre

... kendine özgü ve çeşitli yerler, bu yerlere orada yaşayan insanlar tarafından çok derin şekilde hissedilen bir bağlılığın tezahürüdür ve birçoğu için yere bu derece bir aidiyet, diğer insanlarla olan yakın ilişki kadar gerekli ve önemlidir (Relph, 1976: önsöz).

Bu bağlamda Relph (1976: 1) için *yer* sadece bir kimsenin evini, kişisel alanını vb. belirleyen bir kavram değil, dahası insanı insan yapan ve böylece bir kimsenin *insan olabilmesine* imkân veren önemli lokasyonlardır.

Yer kavramına verilen önemin bir ileri noktasını ise Yi-Fu Tuan ifade etmektedir. Yeri anlamak ve anlamlandırmak için coğrafya ve sosyolojiyi bir araya getiren Tuan (1979: 409) için yer, “başlı başına çalışılmayı hak eden özgün değerlerin bir kümesidir.” Cresswell (2004: 24), Tuan'ın yeri ev olarak kavramlaştırdığını ifade etmektedir. Buna ek olarak Tuan (1977) yeri mekân üzerinden de tanımlamaktadır. Böylelikle Tuan (1979: 387) için yer ve mekân coğrafya açısından en önemli iki kavram haline gelmektedir. Tuan (1979), yeri mekândan farklılaştırırken yerin anlamı olan, tarihselliği bulunan ve insanlarla bir ilişkisi olan şeklinde ifade etmektedir. Bu bağlamda yer için önemli olan ayrıştırıcılık insanların duyguları ve algılamalarıdır. Tuan'ın en özgün noktası ise topofili (topophilia) kavramını insancıl coğrafyaya tanıtmasıdır. Yer duygusunun en uç hali olarak değerlendirilebilecek “topofili, insanlar ve yer arasındaki etkili bağıdır” (Tuan, 1974: 4). Daha açık bir ifadeyle topofili, insanlar ve yer arasındaki aşk duygusudur⁴.

Çalışmanın temel teorik çerçevesinin kurucusu olan Doreen Massey ise, yeri birbiriyle etkileşim içindeki sosyal ilişkilerin bulunduğu belirli bir konum olarak ifade etmektedir (Massey, 1994: 168). Massey, yerin toplumsal olarak inşa edilmiş bir ağ örgüsü olduğundan (Longan, 2002: 218) hareketle, yeri kalıcı ve sınırlı bir kavram olmaktan ziyade değişebilir ve sınırları

⁴ Bu tanımlama aslında topofili kelimesinin doğrudan etimolojik anlamına işaret etmektedir. Yunanca'da *topho* ve *philia* kelimeleri *yer* ve *aşk* anlamlarına gelmektedir. (Holloway ve Hubbard, 2001: 75).

olmayan veya sınırları açık olan bir kavrama taşımıştır. Bu bağlamda Massey (2005: 69)'e göre bir yerin karakteristiği ancak ve ancak o yerin diğer yerlerle arasındaki ilişki üzerinden anlamlandırılabilir. Dahası yerin kimliği, “onun dışarıyla [diğer yerlerle] olan etkileşiminin özgüllüğü ile” üretilir (Massey, 1994: 120-121).

Bu bağlamda Massey (1994), yer ile ilgili kavramsallaştırmasını açıkça ifade etmektedir. Massey'in yaklaşımında yer, toplumsal olarak inşa edilmiş ve ilerlemeci, değişken bir konsepttir. Yerel kültür ve kimlikler de yerler içerisindeki etkileşimlerin birer ürünüdür. Ancak bu etkileşimler sadece içsel etkileşimlerle sınırlı kalmayacaktır ve dahası diğer yerlerle olan etkileşimleri de kapsamaktadır. Bu doğrultuda yer kimliği de yerin diğer yerlerle olan etkileşimiyle inşa edilmektedir. Ancak bu yer kimliği, sosyal etkileşimlerin çoğulcu doğası ve karmaşıklığı nedeniyle birden fazla da olabilecektir. Bireylerin ve yerlerin özgünlüğü, etkileşimlerin ve ilişkilerin de aynı şekilde özgün ve çoğul olmasına sebep olacaktır. Bu bağlamda da yer kimliğinin durağan olmaması beklenen bir sonuç olarak ortaya çıkacaktır (Massey, 1994: 121-168). Massey (1994)'in nihai olarak özetlediği yer kimliğinin genişletilmiş özellikleri şu şekildedir:

1) Yer kimliği diğer yerlerle ilişkileri de kapsayacak şekilde toplumsal karşılıklı ilişkilerle üretilmektedir.

2) Yer kimliği sabit olmayan ve devamlı, değişken bir süreçtir. Kimlik, geçmişteki bir anda sabitlenemez veya sadece bugündeki bir anı ifade edemez.

3) Yer kimliği diğer yerlerle kurulan pozitif karşılıklı ilişki ile inşa edilir. Bu bağlamda yerin güvenli veya sınırlı bir ev olarak ifade edilmesine karşı çıkmaktadır.

Yer duygusu kavramı coğrafyacılar tarafından 1960'larda ilk olarak kullanılsa da anlamı yıllar içerisinde değişime konu olmuştur (Kudryavtsev, 2013: 30). Bunun nedeni de kavramın kültürel ve sosyal değişkenlerden çok farklı şekilde etkilenebilecek net olmayan bir yapıda olmasıdır (Shamai ve Ilatov, 2005: 467) ve bu sebeple de ortak paylaşılan bir tanım yapmak mümkün değildir. Yine de bir tanım yapılmaya çalışıldığında insanların bir coğrafi konumu yer haline getirmek için sahip olduğu ve ürettiği hissiyatlar olarak ifade etmek mümkün olacaktır. Ayrıca bu hissiyatların hem olumlu hem olumsuz olması da mümkündür (Foote ve Azaryahu, 2009: 96) ve çok değişkenli bileşenleri ve kaynakları da olabilir. Örneğin bu hissiyatlar bir kimsenin belirli bir yere bağı, bağımlılığı veya saf bir sevgisinden kaynaklanıyor olabilir. Bu bağlamda da yer duygusu birey ve yer arasında tarihsel, ailesel, duygusal, mitsel, bilişsel veya maddesel çok farklı bağlantılar kurabilir (Cross, 2001: 3).

Yer duygusu Tuan (1974) ve Heidegger (1971) için evde, güvenli ve durağan bir bölgede olmak olarak ifade edilir. Tuan (1974)'ın topofili kavramı gibi Heidegger (1971) de ünlü 'kara orman fenomeni'ni yer duygusunu açıklamak için kullanır. Bu yaklaşımların temeli, Heidegger ve Tuan'ın yer duygusunu birey ile yer arasındaki güçlü ilişki olarak tanımlamasına dayanır. Bu bağlamda da herhangi bir konumu anlamlı bir yer haline getiren unsurun yer duygusu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Daha açık bir ifadeyle yerin nasıl tanımlandığı aslında yer duygusunun da nasıl tanımlandığına bağlı olacaktır. Yer duygusu için her ne kadar evrensel bir tanım bulunmasa da geniş bir ifadeyle aşağıdaki gibi açıklanabilir:

Farklı kişiler aynı kent veya mahalleyi farklı şekillerde algılayabilirler. Bir kişi mahallenin ekolojik ve sosyal yönlerini takdir ederken, bir diğeri çevresel ve ırksal adaletsizlik yaşayabilir. Bir yer ayrıca zıt duyguları ortaya çıkartabilir, toplumun ve evin sıcaklığı ile yoğun kent yaşamının stresi [gibi]. Yer duygusu -yerleri sokaklar, topluluklar, kentler veya ekobölgeler olarak algılamak şeklimiz- refahımızı, bir yeri nasıl tanımladığımızı ve etkileşime girdiğimizi, yer içerisinde neye değer verdiğimizi, ekosistemlere ve diğer varlıklara saygımızı, bir yerin kolaylığını nasıl ağıladığımızı, daha sürdürülebilir ve adil kent topluluklarını inşa etmedeki isteğimizi ve kentleri nasıl geliştirmeyi seçtiğimizi etkiler. Yer duygumuz ayrıca bir yere ilişkin tarihsel ve tecrübesel bilgimizi yansıtır ve o yerin daha sürdürülebilir bir geleceğini hayal etmemize yardımcı olur (Adams vd., 2017: 68-69).

Ayrıca yer duygusunu tanımlamaya yönelik bir çaba olarak da Beşerî Coğrafya Ansiklopedisi'nin aşağıdaki tanımına yer verilebilir:

Yer duygusu insanların ulusal, bölgesel veya kent seviyelerinden mahalle ve evin bireysel ölçeğine kadar olan belirli çevrelerde geliştirdiği ya da deneyimlediği duygusal bağları veya aidiyetleri işaret eder. Yer duygusu ayrıca belirli mahallerin ve bölgelerin belirli tarihselliklerinden ve çevresel düzenlerinden ortaya çıkan ayırıştırıcı ve özgün karakterini tanımlamak için de kullanılır (Foote ve Azaryahu, 2009: 96).

Tüm bu çıkarımlardan hareketle, yer duygusunun insan ve yer arasındaki vurgusunu ifade etmek kavramın özünü açıklamak için yeterli olacaktır. İnsanın yerle arasında gelişen bu özel etkileşim biçiminin bir açıklaması olan yer duygusu hakkında literatürde bulunan iki temel tartışma bu çalışmanın ana odak noktasına oturmaktadır.

Tepkisel -Dışlayıcı- Yer Duygusu (Reactionary -Exclusionary- Sense of Place)

Tepkisel Yer Duygusu (TYD), Doreen Massey (1991, 1994) tarafından isimlendirilmiştir. Massey'e göre bu yer duygusu sınıflandırması Tuan (1974)'ın çalışmalarında vurguladığı şekilde *yeri ev* olarak nitelendirilmesi, Heidegger (1971)'in kara ormanda bir baraka olarak ifade etmesi, Relp (1976)'in dünyayı deneyimlemek için basit bir unsur olarak görmesi ve

nihayetinde Harvey (1989)'in de akış içerisindeki güvenli, sağlam ve sabit olma olarak yaklaştığı anlayışı tanımlamaktadır. Massey'in bu sınıflandırmayı neye göre yaptığının temeli, aslında bu isimlerin yere bakışında gizlidir: içe dönük ve dışlayıcı bir yer duygusu kurgusu.

Massey'in bu kavramsallaştırmasını anlamak için ise temel olarak Harvey'in zaman-mekân sıkışması kavramına kısaca değinmek gereklidir. David Harvey, Postmodernitenin Durumu (1989) kitabında zaman-mekân sıkışması ve küreselleşmenin yer üzerindeki etkisine değinmektedir. Massey (1994: 147)'in de ifade ettiği gibi "zaman-mekân sıkışması, mekân ötesinde hareket ve iletişimi, sosyal ilişkilerin coğrafi olarak esnemesini ve bizim de bunu deneyimlememizi ifade eder". Harvey'e göre ise "yerin önemi küreselleşme tarafından aşındırılmaktadır" (Kitchin, 2016: 814). Harvey'in zaman-mekân sıkışması kavramında vurguladığı 19. ve 20. Yüzyıllarda zamanın ivmelenmesinin (Subaşı, 2020: 707) yarattığı akış, insanların zaman ve mekân algısında bir değişime ve insanların bu sebeple sıkışmış hissetmesine sebep olmaktadır (Harvey, 1989). Bununla birlikte Harvey (1996: 297-300), bu sıkışmanın bir korku hissi ve yer üzerinden kurgulanan öz kimliğe bir tehdit sebebiyle de kimlik kaybı korkusuna yol açtığını söylemektedir. Harvey (2016: 127)'e göre bu değişen bir dünyadır ve insanlar kimliklerini oluşturmak veya sürdürmek için yer ile güvenli bağlantılar kurmaya veya bulmaya çalışırlar. Tuan (1974) ve Relph (1976)'nın insanı yer ile var eden argümanlarına benzer olarak Harvey (2016), güvenli bir toplumsal düzen kurmak için bireyin yerini bilmesinin önemini vurgulamaktadır.

İşte bu arka planda Massey (1994, 2005), zaman-mekân sıkışmasını eleştirerek TYD'yi kurgulamaktadır. Massey, zaman-mekân sıkışmasındaki güvensiz ortam vurgusuna ve tepkisel doğasına karşı çıkmaktadır. Harvey (1989: 240)'e göre "zaman-mekân sıkışması deneyimi meydan okuyucu, heyecanlı, stresli ve bazen oldukça belalı, kıvılcımlanmaya müsaittir..." Bu varsayıma göre insanlar güvensizlik, hareketlilik ve akışkanlık duygularından kaçabilmek için güvenli ve stabil bir yer arama eğilimindedir. Bu sebeple de insanlar yeri içe dönük bir şekilde ve diğer bireyler ile yerlere karşı tepkisel olarak dışlayıcı bir şekilde oluştururlar ve diğer bireyleri kendi yerlerinden öteye iterler. Ancak Massey (1994, 2005)'e göre ise yeri böyle tepkisel olarak kurgulamaya gerek yoktur ve insanların hareketlilik ve akışkanlık içerisinde neden güvensiz hissedeceğine dair bir açıklama yoktur. Dahası, Massey'e göre insanların bir tepkisellik olmadan da bir yere ait olma ve düzenlilik ihtiyacı olabilir. Özetle Massey'e göre

...tüm bu akışkanlığın ortasında, bir kimse çaresizce bir parça huzur ve sessizliğe ihtiyaç duyar ve 'yer' düzenliliğin ve problemlenmeyen bir kimliğin kaynağı olarak görünür. Bu bahane ile yer ve mekânsal olarak yerel olan bu

yazarlar tarafından neredeyse tepkisel olması gerekliliği gibi reddedilmiştir (Massey, 2005: 64).

Buna göre Massey (1994, 2005) zaman-mekân sıkışmasının ve Heideggerci yer duygusunun dışlayıcı uygulamalarını reddederek ve TYD'ni temel özelliklerini şu şekilde kurgular:

1) Yerin tek ve esas bir kimliğinin olduğu, ortak bir yer duygusunun olmadığı bir durumu ifade eder.

2) Yer kimliği ve yer duygusu yerin tarihsel kökenleri ve içselleştirilmiş orijinleriyle kurulur.

3) Yer etrafında katı sınırları çizilmiş, dışa açık olmayan bir unsurdur.

Özetle Harvey, Tuan ve Heidegger'in yeri dışlayıcı ve içe dönük bir konum olarak niteleyen yaklaşımları, Massey'in eleştirisine sebep olmuştur. Üç ismin de tartışmalarında görülen ortak noktalar yerin anlamının tarihsel ve özgün değerlerden gelmesi, yerin güvenli, sabit ve güvenilir bir konum olmasıdır. Buna karşın Massey bu fikirleri reddederek TYD'yi tanımlamış ve yer duygusunun genişletilmiş bir teorik çerçevesi olarak ilerlemeci -küresel- yer duygusunu ortaya sunmuştur.

İlerlemeci -Küresel- Yer Duygusu (Progressive -Global- Sense of Place)

Yer duygusuna ilişkin özcü ve içe dönük anlayışları reddeden Massey, yerin sosyal ilişkilerin bir toplamı olduğunu savunmaktadır. Dahası bu sosyal ilişkiler sadece iç ilişkiler değil, küresel sosyal ilişkileri de kapsar. Yerin küresel ve iç ilişkileri, yer kimliğini ve karakterini etkileyerek yer duygusunun üretiminde bir devamlılık sağlar.

Massey (1995), bununla birlikte yerin toplum üzerinden tanımlanmasının sorunlu olabileceğini de ifade etmektedir. Ona göre ortak bir yer duygusunun kurulması imkansızdır; çünkü yer duygusu heterojen bir toplum yapısında tamamen öznel olacaktır. Toplumun ve sosyalliğin değişken olduğu bir ortamda, yerlerin kimlikleri de şüphesiz değişken olacaktır. Massey (1995: 186)'in ifadesiyle “kimlik her zaman inşa aşamasındadır: asla ulaşılmayacak [ve tamamlanmayacak] bir anlamda” ve bu bağlamda “yerlerin kimlikleri de kaçınılmaz şekilde tamamlanmamış [değişim halinde] olacaktır” (Massey, 1994: 169). Kısaca yer içerisindeki sosyal ilişkilerin dönüşümü ve devinimi aynı şekilde yerin kimliğini de değiştirecektir ve yerin özgünlüğünün kaynağı da bu değişken ve çok çeşitli sosyal ilişkiler olacaktır (Longan, 2002: 214).

Bu yaklaşıma göre yer, bir harita üzerinde görülebilen bir konum veya koordinat değildir; aksine yer bir bütün halinde ve zaman içerisinde oluşan sosyal ilişkilerin birikim kümesidir. Burada Massey'in yerin geçmişiyle olan bağı reddetmediğini de ifade etmek gereklidir. Her ne kadar içe dönük, tarihsel köken ve özelliklerini ön plana çıkartan TYD'yi reddetse de dışa dönük bir

yer duygusunun da geçmiş ve tarihle bir kesişimi olduğunu ifade eder (Massey, 1994: 142). Daha açık bir şekilde, “geçmiş, çeşitli şekillerde yerin bugünündedir” (Massey, 1995: 186). Yani geçmiş, yerin bugününde tekrar canlandırılabilir. Bu süreç geçmişteki görsel anıların ve manzaraların hatırlanması, sokaklara tarihsel isimlerin verilmesi veya yer ile ilgili eski hikayelerin anlatılması şeklinde oluşabilir. Bu yöntemlerin hepsi, aslında yerin tarihini inşa etmede bilinçli veya bilinçsiz gelişen olaylardır. Bu tam da Massey (1995: 187)’in dediği gibi bugün, yerin geçmişi canlı tutarken “geçmişin [de yerin] bugününün inşası için yardım etmesidir”.

Yer birçok özgün sosyal ilişkinin toplamı olarak oluşurken, taşıdığı yerel değerlerin yanında küresel bir özelliğe de bürünür. TYD’nin aksine sınırları dışa açık bir yer ve yer duygusu kurgulayan İYD, yer duygusunu oluşturan sosyal ilişkilerin aynı zamanda yerin küresel ölçekte diğer yerlerle olan sosyal ilişkilerinin de bir toplamı olduğunu ifade eder (Kitchin, 2016: 814). Bu bağlamda “küresel bir yer duygusu, yerin insan faaliyetleri için bir konteyner olmasından ziyade diğer yerlerle ilişkisinin [önemli olduğu] bir anlayıştır” (Longan, 2002: 214). Bir başka deyişle İYD, yerlerin dışa dönük olduğu ve bilinçli bir şekilde daha geniş bir dünyayla bağlandığı, küresel ile yereli kendi potasında erittiği bir yaklaşımı savunur (Massey, 2005: 67). Massey (1995: 183)’in de dediği gibi “yerel zaten her zaman bir parça küresel güçlerin bir ürünüdür”.

Tüm anlatılanlar ışığında Massey (1994, 2005)’in ilerlemeci, küresel ve yeni bir yer duygusu için önerdiği İYD aşağıdaki yaklaşımları barındırmaktadır:

- 1) Yeri durağan bir unsur değil, sosyal ilişkilerin işlendiği bir süreç olarak kabul eder.
- 2) Yeri sınırları ve dışarıya karşı pozisyonu üzerinden tanımlamak faydasızdır.
- 3) Yer kimliği için tek bir geçerli form yoktur. Yer, kendi içinde heterojenliği barındırır.
- 4) Her şeye rağmen yerin özgün ve özgüllüğü vardır. Ancak bu değerler yerin tarihsel uzun geçmişinden gelmez. Aksine bu değerler yerel ve küresel sosyal ilişkilerin özgün birleşiminden meydana gelir.

Özetle İYD, TYD’nin karşısında konumlanarak yerin sınırlarıyla tanımlandığı, tarihsel kökenlerin vurgulandığı ve tek bir yer duygusunun varsayıldığı anlayışı reddeder. İYD, yere ilişkin çok daha geniş bir anlayışı savunur. Bu anlayışta yer bir sürecin ürünü olan, küresel sosyal ve fiziksel ilişkilerin ve heterojenliğin bir ürünüdür. Yerin karakteri ve kimliği, diğer yerlerle olan ilişkilerinden de üretilir. Kısacası, Massey (1995: 190) “yer, yerelin küresel bir inşasıdır” ve “küresel bir yer duygusu -dinamik, içe karşıt

ve dışa dönük- kesinlikle ilerlemecidir” (Massey, 1994: 143) diyerek İYD’nin bakış açısını özetler.

Yer Duygusunun Kurumsal Yeniden Üretimi

Tarihsel perspektifte coğrafyacılar kavramsal olarak mekândan yerin kullanımına bir kayma gerçekleştirmişlerdi. Dahası Yi-Fu Tuan ve Edward Relph gibi insancıl coğrafya çalışmacıları insanı, deneyimleri ve hissiyatları coğrafya ve yer çalışmalarının tam merkezine konumlandırmıştı. Daha sonra David Harvey coğrafyayı Marksizm, sermaye birikimi ve küreselleşme eksenine konumlandırırken, Doreen Massey ise coğrafyayı ve yeri emek, üretim ve feminizm çerçevesinde incelemiştir. Bu bağlamda anılan tüm isimlerin yer ile ilgili argümanlarını insan merkezli bir yaklaşımla oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Genel olarak yer duygusuna ilişkin çalışmalar insanların kimlikleri ve yer arasındaki ilişkiyi incelemeye yönelik olmuştur. Daha açık bir ifadeyle, deneyimler, tarihsellik, sermaye ilişkileri ve üretim ekseninde insanların yeri nasıl algıladığını incelemiştir. Ancak yer duygusunun toplumsal sosyal bir kavram olduğu kabulüyle, bu çalışmada bir başka yaklaşım daha öne sürülmektedir.

Yer duygusu tek seferlik üretilen bir çıktı değildir. Massey (1995)’in İYD üzerinden anlattığı şekliyle hislerin, algılamaların, kimliklerin veya bağlanmaların bir çıktısı olarak sürekli üretilmektedir, yani yeniden üretilebilir bir kavramdır. Bu çalışmanın sorduğu özgün soru ise, yer duygusunun sadece insanların bir ürünü olup olmadığıdır. Yer, sadece insanlara ve doğaya ev olmanın dışında, aynı zamanda şirketler, yerel yönetimler, organizasyonlar ve devlet kurumları gibi kurumlara da ev sahipliği yapmaktadır. İşte bu noktadaki soru, kurumlar yer duygusunu etkileyebilir mi ve hatta yer duygusunu yeniden üretebilir mi?

Çalışma, kurumların kentsel seviyede kolektif belleği şekillendirebilecek güçte olduğunu önermektedir. Maurice Halbwachs (1925, 1950)’nin kolektif bellek tanımından hareketle sosyal bir kavram olduğunu ifade ettiğimiz bu yapıda (Ardakani ve Oloonabadi, 2011: 986), insanların hafızalarında oluşmuş, ortak paylaşılan ve çevreye ilişkin algılarını şekillendirebilen anılardan bahsedilmektedir (Lewicka, 2008). Çok daha açık bir şekilde Harvey’e göre de kentler kolektif belleğin birer ürünüdür (Cresswell, 2004: 62) çünkü hatıralarla, tarihle ve ortaklıklarla dolu sosyal varlıklardır (Lim, 2000: 270). Belanger (2002)’in çalışmasında ortaya koyduğu gibi gerçekten de Montreal’de kentsel dönüşüm insanların kolektif belleğini etkilemiştir. Bu sebeple de kolektif belleğin kentsel ölçekte oldukça güçlü ve gözlemlenebilir olduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır.

Halbwachs (1950: 129)’a göre insanların etrafındaki unsurlar yaşamları için önemlidir çünkü hatıraları oluştururlar. Bu anlamda kentsel

alandaki kolektif belleğin de koku, sesler, tarih, mimari ve sosyal ve ekonomik yapıyı içerdiği söylenebilir. Örgütlü bir yapıda olan yerel toplum, her bireyde yansımaları özgün olsa da kent içerisinde ortak yerleri paylaşır: aynı binalara bakarlar, aynı sesleri duyarlar, aynı kokuyu alır, aynı sokaklarda yürürler. Tüm bu ortaklıkların bireysel yansımaları da neredeyse ortak bir kolektif belleği oluşturur. Bu bağlamda kentsel alandaki mimari, demografi ve ekonomi gibi konularda gelişme ve evrimler, kolektif bellekteki bugünü zedeleyebilir (Molavi, Rafizadeh, Rafizadeh, 2017: 14).

Dahası kolektif bellek, yer duygusunu analiz etmek için çok önemli bir bağlantı noktası oluşturmaktadır. Öyle ki, yer duygusu aslında kolektif bellek ile ortaya çıkmaktadır çünkü doğrudan insanların algıları ile alakalıdır ve kolektif bellek de bu algıları şekillendiren temel unsurdur. Ancak çalışmanın asıl vurgusu, kolektif belleğin kentsel alanlarda kurumlar tarafından şekillendirilmeye müsait olduğu, yani kurumsal merkezli bir kolektif belleğin olduğudur. Bu bağlamda kurumlar yere müdahale imkânı ölçütünde yer duygusunu etkileme ve hatta kolektif bellek aracılığıyla bunu yeniden üretmeye de muktedirdir. Söz konusu müdahaleler ekonomik veya sosyal alanlarda olabilir. Türkiye örneğinde ise, bu iki alanın bir kesişimi görülmektedir.

Türkiye’de cumhuriyet döneminin ürünü olan kamu fabrikaları aracılığıyla devletin yere müdahalesini gözlemlemek mümkündür. Özgün bir kalkınma modeli olarak kamu fabrikaları eliyle önce yereli, sonra bölgeyi daha sonra da ülkeyi kalkındırmayı amaçlayan bu modele göre devlet, belirli şehirlerde kamu fabrikaları inşa etmektedir. Bu fabrikalar aracılığıyla sağlanan istihdam, doğrudan yerel sosyoekonomik kalkınmayı desteklerken, üretim çıktıları da bölgesel ve ülkesel kalkınmayı desteklemektedir. Ayrıca kendi ayakları üzerinde durabilecek seviyeye gelen bu kamu fabrikaları aracılığıyla devlet birçok yerel ve bölgesel hizmetin sunumunu sağlamaktadır. Türkiye tarihinde örneği görülecek birçok kamu fabrikası buldukları yerelin okul, yol, sosyal imkanlar ve ekonomik yapısı gibi alanlarda en güçlü aktör haline gelmiştir. Bu tür fabrikaların açılması ile yere müdahalede bulunan devlet, yerin fiziksel özelliklerini, işçi nüfusu ile demografisini ve kültürünü, ekonomik sektörü ile de üretim ve tüketim biçimleri ile refahını etkilemekte, bu alanlara müdahale etmektedir (Keskinok, 2006: 37, 38). Bu bağlamda devlet, böyle güçlü kurumları kullanarak yer duygusuna kurumsal olarak müdahale etmektedir.

Bu durumda kurumlar, yer duygusunun unsurları olan yer kimliğinin, özgünlüğünün, sosyal ilişkilerin ve ekonomik hayatın yeniden üretiminde temel aktör olmaktadır. Açık bir ifadeyle yer, fiziksel, sosyal ve ekonomik

özelliklerini kurumun müdahaleleri doğrultusunda değiştirmektedir. Basit bir ifadeyle bir kurum bir sahil kasabasını sanayi kentine çevirebilecek güçtedir.

Özetle, kurumların yere müdahaleleri ile kolektif belleği etkileyebileceği tartışılmaya uygun bir olgudur. Kurumlar demografiyi, ekonomik yapıyı ve hatta siyasal yapıyı değiştirmeye muktedirlerdir. Bu unsurların hepsi kolektif bellek için hayati önemdedir ve aynı şekilde kolektif bellek de yer duygusunun üretimi için esas kaynaktır. Böylece bir kurumun kolektif belleği etkilemesiyle yer duygusu tekrar şekillendirilebilir ve değişebilir, böylece kurumsal merkezli kolektif bellek ile yer duygusunun kurumsal olarak yeniden üretimi mümkün bir önermedir.

Karadeniz Ereğli ve ERDEMİR: Tek Endüstrili Bir Kentin Yükselişi ve Düşüşü

Karadeniz Ereğli, TÜİK'ten elde edilen 2019 verilerine göre Zonguldak'ın ilçeleri arasında 175.622 nüfusu ile en büyüğüdür (biruni.tuik.gov.tr, 2021). 19. yüzyıldan itibaren kömürün bulunduğu coğrafyada olması sebebiyle bir dönüşüm halinde olan bölgede Ereğli, yıllar içerisinde Karadeniz'in kenarında bir kömür, işçi, ticaret ve ağır sanayi kenti olmuştur. Tüm bu rol değişiklikleri kenti çeşitli açılardan etkilemiştir. Kent tarihine genel bir bakış yapıldığında ise çalışma üç kırılma noktası belirlemektedir. Bu kırılma noktaları kentin kimliğinin ortaya çıkışı, yükselişi ve düşüşü olarak sınıflandırılmaktadır.

Şekil 1. Ereğli'de Yer Duygusu İçin Dönemler ve Kırılma Noktaları

Erdemir Öncesi ve Sonrası Kent: Ortaya Çıkış ve Yükselme

Kent, geçmişe dönük anlatılarda değerini ve özgünlüğünü doğal güzellikleri, tarihsel değeri ve tarımsal üretim pratiklerinden almaktadır. Kent geçmişte çileği ile ünlenmiş (Şafak, 2017: 13), pazar yeri ile bilinen (Anadol, 2015: 19) ve bir sahil kasabası olarak tanımlanan bir yapıdır (Kıray, 1964).

Bu şehrin 2500 yıllık bir tarihi var... Hristiyanlık için gizli bir dini merkez, mitolojide Herkül, Osmanlı tarihinde var. Kurtuluş savaşında tek deniz savaşının yaşandığı yer. Uzun Mehmet'in kömürü ilk bulduğu yer. Bu şehir öncesinde çok güzel doğal ve tarımsal bir yer olmasına rağmen Erdemir'in inşaatıyla ülkenin her yanından göçmenlere kucak açtı ve sonrasında onlara iş sağladı. (Murat, 1969, Esnaf)

Kentin en büyük değişimi ise kent sahili ve tarımsal alanlarında 1961 yılında başlayan Erdemir'in inşaatı ile yaşanmıştır (Akbaş, 2018: 53). Kemal Anadol (2015: 18), kentin 1950'lerde Erdemir öncesi çok güzel olduğunu ve hatta Karadeniz bölgesinin en güzel turizm kentlerinden birisi olabileceğini ifade ederken, benzer şekilde 1960'lara kadar bölgede en önemli faaliyetin madencilik olduğu ancak büyük bir ekonomik gelişme olmasa da bölge insanının mutlu olduğu kayıtlara yansımaktadır (Türk Metal Sendikası, 2006: 9).

1961'de Erdemir kamulaştırması öncesinde bu yerler turizme açılmıştı. Kamp alanları vardı. İnsanlar yazları gelip çadır kurar, yıllık izinlerini burada değerlendirirdi. Deniz tertemizdi, balıkçılık çok iyiydi, ancak Erdemir her şeyi mahvetti. (Ogün, 1936, Erdemir Emeklisi)

Fabrikanın kurulduğu saha kumsaldı. Yani bu fabrika kurulmasaydı bu küçük şehre İstanbul ve Ankara'dan gelenler burada zaman geçirip gidecekti. (Samet, 1939, Erdemir Emeklisi)

Bu olay, kentin tarihindeki en büyük kırılma noktası olarak ortaya çıkmakta, kent sosyolojisi alanının önemli insanlarından Mübeccel Kıray'ın da 1964 tarihli çalışmasına ve kitabına konu olmaktadır: Ereğli: Ağır sanayiden önce bir sahil kasabası. 1962 yılında yapılan ve 1964 yılında yayımlanan bu çalışma, Ereğli'nin 1962'deki sosyal kurumlarını, insan ilişkilerini ve değerlerini incelemeyi amaçlamıştır (Kıray, 1964: 1).

Kömürün bulunması ve maden ocakları, yapılan demiryolları şehrin sosyal yapısını yaklaşık 100 yıl önce etkilemeye başlamışsa da (Kıray, 1964; Şeni, 1978: 28) Erdemir ile başlayan dönüşüm kentin merkezinde yaşanmış ve neredeyse tamamen bir şantiyeye dönen kentteki dinamikliğin, doğanın, nüfusun ve hatta kokunun⁵ bile değişmesiyle tamamen hissedilir olmuştur (Akbaş, 2018: 182). Özellikle artan nüfus, kentin her yerinde görülür hale gelmiş ve kentin demografik, kültürel yapısını da değiştirmeye başlamıştır. Kıray (1964: 170)'ın tespitine göre 1962 yazına gelindiğinde şehir Erdemir'in inşaatıyla birlikte büyük bir sosyal değişim içerisindeydi.

Ereğli'yi çok eskiden beri bilirim. Deniz o kadar temizdi ki. Herkes Ereğli için bir balıkçı kasabası diye bahsedirdi. Erdemir'in kurulduğu yere insanlar kamp yapmaya gelirdi, tatillerini geçirirdi. Ama 60'larda Ereğli'ye geldiğimde DANK! DANK! DANK! bir ses hatırlıyorum. Ereğli'de herkes bu sesi

⁵ Bu durum 21 Temmuz 1962 tarihli Şirin Ereğli Gazetesi'nde ifade edilmiştir. Gazeteye göre kentteki çilek kokusu, yerini yağ ve egzozlardan çıkan yanmış yakıt kokusuna bırakmıştır.

duyardı, aylarca sürmüştü. Erdemir'deki inşaattan gelen sestir. Birisi Ereğli dediğinde bu sesi hatırlıyorum. (Sefa, 1948, Öğretmen Emeklisi)

83 yaşında babam anlatıyor, Erdemir'den önce Ereğli insanların kampa tatile geldiği bir yermiş. Kentin çilek koktuğunu anlatıyor, muhteşem balıkçılık olduğunu. Bana Erdemir öncesi Ereğli ile ilgili bir şey söylediğinde düşünüyorum Ereğli belki de Marmaris, Didim, Aydın gibi turistik bir merkez olabilirdi. İnsanlar tarımda çalışabilirdi. Bu kadar paramız olmazdı ama yine de mükemmel bir yer olurduk. (Hamza, 1978, Erdemir Çalışanı)

Önceden bu kentte aile ortamı vardı, mahalle kültürü vardı... Hep beraberdik, ama şimdi öyle değil. (Enes, 1981, Erdemir Çalışanı)

O yıllara kadar köyleri madencilik ve tarımla, merkezi ise ticaret ve balıkçılık gibi faaliyetlerle uğraşan ve yaklaşık 10.000 nüfuslu kentte Erdemir'le birlikte üretim, tüketim, sosyal ilişkiler ve hatta siyasal yapı bile değişmeye başlamıştı. Öyle ki kentsel nüfus 1970'e gelindiğinde 28.904'e ulaşmıştı (Zonguldak İl Yıllığı, 1973: 58-60, 81). Bu artan nüfusun işçi göçleriyle beraber çok kültürlü bir yapıda olduğunu, bunun ve ağır sanayide çalışan bir yoğun bir işçi nüfusunun kentin kimliğini çok köklü bir şekilde etkilediğini söylemek de yanlış olmayacaktır. İlk başlarda çok kolay olmayan entegrasyon süreci, kentte zamanla ve değişen nesillerde birliktelik duygusunun gelişimine ve çok kültürlü toplum yapısına yol vermiştir.

Erdemir farklı arka planı olan, farklı bölgelerden gelen insanlar için birleştirici bir köprüydü. (Yusuf, 1959, Erdemir Emeklisi)

Şimdi yeni nesil bu çeşitlilikle devam ediyor. Örneğin Ardahan'dan gelen göçmen işçiler burada evlendi, Ereğlili oldu. Böylelikle farklı renklerle dolu çeşitliliği yüksek bir nesil oluştu. (Serhat, 1982, Erdemir Çalışanı)

Toplum dışardan gelenler sayesinde değişti, ayrıca nüfus da patladı. Başlarda göçmenlerle yerel halk arasında sorunlar oldu ama zamanla aşıldı ve bir toplum oldular. (Samet, 1939, Erdemir Emeklisi)

Yaklaşık 5.000 kişilik bir işçi kitlesinin ağır sanayide yan yana çalışıyor olmasının bir sınıf bilinci yaratacağını ön görmek sürpriz değildir (Şeni, 1978: 115). Örneğin 12 Ağustos 1962'de Yapı İşçileri Sendikası Ereğli Şubesi o dönem için sadece Ereğli'nin değil, Türkiye'nin en büyük işçi protestosunu organize etmişti (Kıray, 1964: 195; Şafak, 2017: 59; Şeni, 1978: 111). Bu, Erdemir'in kentte yarattığı değişikliklere daha inşaat

aşamasındayken bile en büyük örneklerden birisidir. Sadece bu yönüyle değil, göçmen işçilerin böyle bir nüfus yoğunluğunda olduğu kentte dernekleşme de siyasal bir dönüşümün ögesi olarak ortaya çıkmıştı.

Bu göç Ereğli'deki yapıyı değiştirdi, siyasal yapıyı. Göçmenler burada hemşeri dernekleri açtılar, kendi insanlarını seçimler aracılığıyla yerel siyaset soktular. Böylece Erdemir'in nüfustaki etkisi aslında yerel siyaseti de etkiledi. (Hamza, 1978, Erdemir Çalışanı)

Muhtemelen kentteki kültürü Erdemir etkiledi çünkü o zamanlar ülkenin çok farklı yerinden göçmenler Erdemir'e çalışmaya geldi. Buraya geldiklerinde birbirleriyle dayanışma halindediler. Bu dayanışma ve kültür çeşitliliği yerel halkı hem sosyal hem politik olarak etkiledi. (Enes, 1981, Erdemir Çalışanı)

Bu bağlamda kent, sınıf bilincinin üretildiği ve böylelikle kendisinin de yeniden şekillendirildiği bir döngünün başlangıcına sahne olmuştur. Bunun açık bir göstergesi olarak eski sahil kasabası Ereğli, 1970'lerde Zonguldak'taki üçüncü sanayi kenti olarak tanımlanmış (Zonguldak İl Yıllığı, 1973: 62) ve Erdemir sebebiyle Ereğli-Zonguldak-Karabük hattı Türkiye'deki ithal-ikameci sanayinin mekânsal merkezi olarak adlandırılmıştır (Şengül ve AYTEKİN, 2017: 27).

Bu sosyoekonomik değişimin yansımaları bununla sınırlı değildi. Ereğli, bir sahil kasabasından sanayi kentine dönüşürken ekonomik alışkanlıkları ve refah düzeyi de köklü şekilde değişmiştir. Özellikle refah düzeyinde olan artış bugün bile geri dönülüp bakıldığında kentlilerin hafızasındadır. Hatta bu refah düzeyi, bölge kentleri arasındaki rekabete ve gelen devlet yatırımlarına da etki etmiştir.

Birçok insan konuşurken Ereğli'den 'küçük Almanya' diye bahsederdi, buradaki ekonomik gelişmişlikten dolayı. (Cengiz, 1952, Erdemir Emeklisi)

Zonguldak ve Ereğli sürekli yarıştı. Zonguldak'a bir yatırım geldiğinde ama bize gelmediğinde, 'siz zenginsiniz, sizin Erdemir'iniz var' derlerdi. (Mert, 1970, Öğretmen Çalışanı)

Ancak şaşırtıcı bir şekilde Erdemir'in kent ekonomisine olumsuz etkilerinden de söz edilmektedir. Kimi insanlara göre sanayileşme, kentteki yaşam maliyetlerini arttırmaktadır. Bu durum kentin sanayileşme ve Erdemir hakkındaki düşüncelerini karmaşaya sürüklemektedir. Erdemir, kentte yüksek

gelirli bir iş imkânı sunarken aynı zamanda kentteki piyasada enflasyona sebep olmakta, bu yönüyle de olumsuz bir etki bırakmaktadır.

Erdemir pazardaki domatesin fiyatını bile belirliyor. Neden? Çünkü işçi maaşları yüksek. (Hamza, 1978, Erdemir Çalışanı)

Yüksek gelirli ekonomik yapı, aynı zamanda sınıfsal bir karmaşaya da sebep olmaktadır. Kentte bu durum en çok eğitim alanında öne çıkmış, aynı zamanda tüketim alışkanlıklarında da farklı olduğu savunulan sosyal sınıfları bir araya getirmiştir.

Hangi işçi sınıfının çocuğu özel okula gider? Bazı veliler şikâyet etse de burada mühendisin, doktorun çocuğuyla işçi çocuğu özel okulda aynı sınıfta. (Tunahan, 1981, Öğretmen Çalışanı)

Erdemir'in sosyal yapıya etkisi büyük. Erdemir işçisi tatile gider, çocuğunu özel okula gönderir. Ama bazen Ereğli'deki yüksek gelirliler çocuklarının işçilerin çocuklarıyla aynı sınıfta olduğunu görünce sinirleniyor. (Hamza, 1978, Erdemir Çalışanı)

Erdemir'in kurulmasıyla ilişkilendirilen yükselme dönemi, kent üzerindeki Erdemir etkisi katılımcılar açık bir şekilde ifade etmiştir. Erdemir, çalışmada da önerildiği haliyle gerçekten kentin sosyoekonomik ve politik yapısı başta olmak üzere tüm kimliğini etkilemiş, kentin ana aktörü haline gelmiştir. Tek endüstrili bir kent olarak Erdemir'in etkisi altına giren kent, tüm dönüşümünü hızlı ve yoğun bir şekilde bu kurum etrafında gerçekleştirmiştir. Kentte yaşam tarzı fabrika tarafından açılan sosyal tesisler tarafından değişmiş, fabrikaya çalışmaya gelen özellikle yurt dışı kaynaklı işçilerin ve yöneticilerin etkisiyle dış dünyaya açılmış, yüksek maaş gelirleri ile tüketim alışkanlıkları değişmeye başlamıştır. Bu dönem, gerçekten de kentin sosyoekonomik olarak yükselme dönemi olarak görülmektedir.

Evet, Erdemir kentteki yaşam tarzını, giyimi, eğitimi, eğlenceyi her şeyi etkiledi... Erdemir hem duygusal hem fiziksel olarak kentle iç içe olduğu için bizim oksijenimiz gibiydi. (Yusuf, 1959, Erdemir Emeklisi)

Erdemir'de çalışmaya başlayana kadar hamburgerin ne olduğunu görmemiştim. Erdemir'de yabancılar kantinin menüsünü yapmıştı, hamburger vardı. Ne olduğunu merak edip yemiştim. O menü Erdemir'de 60'lardan 90'lara kadar kaldı. (Özgür, 1940, Erdemir Emeklisi)

Erdemir de kurumsallaşıyordu. Sinema, futbol stadı açtı, kendi korosunu kurdu. Yeni bir yaşam tarzı oluşmaya başladı. Yeni bir hayat başladı. Örneğin, Erdemir sinemasında İngilizce filmler oynadı, tamamen farklı bir dünyaydı. Erdemir'den önce burası başka bir dünyaydı, sonrasında başka bir dünyamız oldu. (Oğuzhan, 1961, Serbest Meslek Emeklisi)

Burada bir sürü araba galerisi, başka illerde olmayan banka şubeleri vardı. Neden? Çünkü para vardı, dolaşımdaydı. (Deniz, 1950, Erdemir Emeklisi)

Kıray (1964: 197)'ın da dediği gibi Erdemir'in kurulmasıyla birlikte büyük Ereğli, halk için iş imkanlarının daha çok olduğu, maaşların daha yüksek olduğu, ancak daha pahalı da olan bir yerdi. Katılımcıların verilerine bakıldığında da görüldüğü gibi odak noktasında Erdemir'in Ereğli'yi bir şekilde etkisi altına aldığı görülmektedir. Temel olarak eğitim, kültür, sosyal hayat ve ekonomi Erdemir'in yoğun kurumsal etkisi altında kalmıştır. Böylelikle Erdemir'in kenti önceki yapısından tamamen farklı bir noktaya dönüştürdüğünü söylemek mümkündür. Erdemir, kentin büyümesini ve yükselmesini ve nihayetinde dışa açık, ülke içerisinde de bilinen bir konum olmasını sağlamıştır.

Bu anlamda Ereğli'deki yer duygusu, Erdemir öncesi ortaya çıkış döneminde göze çarpan tarihsel kökene, doğal özelliklere ve özgün değerlere vurgudan daha ziyade, Erdemir'in kurulmasıyla birlikte yaşanan sosyoekonomik dönüşümle dışa açık, küresel, sanayi kenti olma odaklı ve gelişmişlik ekseninde bir özelliğe bürünmektedir. Bu durum, birkaç sebeple Massey'in sınıflandırmasında açıkça gözüken tepkisel yer duygusundan, ilerlemeci yer duygusuna doğru bir kaymanın göstergesidir. Birincisi, Erdemir'le yaşanan dönüşüm göstermiştir ki kent durağan değil, tam aksine dönüşüme açıktır. Kentteki sosyal etkileşimler değişmiş ve böylelikle yer yeni bir anlam kazanmıştır. İkincisi, yeni göçmenlerle birlikte kent sınırlarını yıkmaya ve dışa tam açık hale gelmeyi başlamıştır. Göçmenler sadece kentin çok kültürlü olmasına sebep olmamakta, aynı zamanda memleketlerinde ve ülkenin neredeyse her coğrafyasında kentin tanınmasına, özellikle evlilikler ile de kentin diğer coğrafyalarla nesiller boyu sürecek bir etkileşime açılmasına vesile olmaktadır. Üçüncüsü, kent önceki neredeyse tek ortak bir kimliğinin yanında sanayi kenti, işçi kenti, siyasal merkez gibi yeni anlamlar ve roller kazanmaktadır. Son olarak da Erdemir öncesi dönem için görülen içe dönük ve uzun tarihsel geçmiş Erdemir'den sonra önemini kaybetmeye başlamıştır çünkü Erdemir ile yeni bir tarihsel kırılma noktası oluşmuştur.

Özelleştirme: Düşüşün Başlangıcı

Ereğli'nin Erdemir ile başlayan yükselme dönemi, yaklaşık 40 yıl sürmüştür. Kamu fabrikasına sahip bir tek endüstrili bir kent olmanın etkisiyle sosyoekonomik gelişimini Erdemir'e bağlamış olan Ereğli, en büyük kırılma noktalarından birisini, Erdemir özelleştirmesinin tamamlanmasıyla yaşamıştır. Aslında 1987 yılında gündeme gelen (sendika63.org, 2019), ancak 2005 yılında dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın "Erdemir pislik içinde" (hurriyet.com.tr, 2019) sözleriyle hızlanan özelleştirme süreci 27 Şubat 2006'da kamu hisselerinin Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK)'na devredilmesiyle tamamlanmış oldu (erdemir.com.tr, 2019). Özelleştirme sürecinde kentte sendikalar, işçiler, belediye ve yerel halk tarafından sayısız protestolar yapılmış, 30 Mayıs 2005'te ise neredeyse 10.000 kişinin katılımıyla özelleştirme karşıtı yürüyüş düzenlenmiştir (evrensel.net, 2019).

Özelleştirmenin gerçekleştirilmesinden sonra kentte bir tartışma gündeme geldi: Erdemir Ereğli'nin mi, onların mı? Bu tartışma, özelleştirme sonunda düşüş döneminin başlangıcını işaret ediyordu. İlk olarak çalışan maaşlarının %35 düşürülmesi (radikal.com.tr, 2019) hem işçileri hem de refahını yüksek işçi gelirlerine bağlamış her çeşit esnafı ciddi şekilde etkiledi. Sonrasında fabrikanın kendi lojistik firmasını kurması kentteki yan sektör olan sac tüccarlığını tamamen bitirdi. Net veriler olmasa da yaklaşık 1.000 kişilik bir sektör olarak kentin ikinci önemli gelir kaynağı olan sac tüccarlarının piyasadan çekilmek zorunda kalması, kentin ekonomisinin daha da kötüye gitmesine sebep oldu. Erdemir'in kent ekonomisine yönelik bu olumsuz müdahaleleri, aşağıdaki örnekte görülen protestolara sebep oldu. Özelleştirme süreci ve sonrasında sık sık haberlere konu olan Ereğli ve Erdemir hakkında 2010 tarihli bir haberde de maaşlarını %35 düşük almaya başlayan Erdemir işçisinin Karabük'te bulunan Kardemir fabrikasına başvurmaya başladığı belirtilmişti (sabah.com.tr, 2019). Ayrıca kentte icralık dosya rakamı gün geçtikte katlanıyor, 2013'te 35.000 olarak haberlere yansıyan rakam (hurriyet.com.tr, 2019), 2014 yılında ise 174.151 nüfuslu kentte 60.300 icra dosyası olarak ifade ediliyordu (sabah.com.tr, 2019). Bu yönleriyle Erdemir özelleştirmesinin ekonomik çöküş ile birlikte sosyal çöküşü de tetiklediğini söylemek yanlış olmayacaktı. Erdemir özelleştirmesine tepki katılımcıların neredeyse tamamında ortak buluşma noktasıydı.

Bugün baktığımda şehri hak ettiği yerde göremiyorum. Erdemir 1965'te üretime başladığında hızlı bir ekonomik gelişme yaşandı. Ama 2006'da özelleştirme ile çöküş başladı. Geçmişle kıyaslandığında bugün göç vermeye başladık, insanlarımızı kaybediyoruz. Gençler üniversiteye gittiğinde geri dönmüyor, emekliler egeye göçüyor... (Murat, 1969, Esnaf)

Mülakatlarda ifade edilen çöküş durumu, yine gazete haberlerinde de konu edilmişti. Ekonominin ve sosyal hayatın kötülediği durumda 2013 yılında “bir kent böyle çöktü” (radikal.com.tr, 2019) ve 2014 yılındaki bir haberde de “özelleştirme o kenti bitirdi” (odatv.com, 2014) deniyordu. Özelleştirmeye birlikte Erdemir’in kente karşı değişen tutumu, yer duygusundaki değişimin ve kentin refahındaki çöküşün temel sebebi olarak gözükiyordu.

Özelleştirmeden sonra Erdemir kârı öncelemeye başladı, sosyal yardımlardan geri çekildi. Yetimhaneye yaptığı yardımı bıraktı, yemek yardımı yapıyordu. Devlet okullarına sağladıkları elektrik ve su için fatura kesmeye kalktılar. Bugün yemekhanelerine, restoranlarına, plajına bile giremiyoruz. Spor kulüplerini kapattılar, spor salonları bomboş durumda. (Sefa, 1948, Öğretmen Emeklisi)

Her neyse, böyle işte... özelleştirmeden sonra insanlar sosyal hayattan koptu. İşçi sayısını azaltmaya başladılar. Genel müdürlüğü İstanbul’a taşıdılar, önceden genel müdür Ereğli’deydi. Sac tüccarlarını bitirdi. Böyle Erdemir her şeyi tekeline aldı. Ereğli’ye artık hiçbir şey yapmıyor, sırtını döndü. Fabrika insanlardan kopmaya başladı ve koptu da. (Ömer, 1964, Erdemir Emeklisi)

Önceden işçilere düğün salonu fiyatında bile yardım ediyordu, şimdi yok. Sosyal imkânların hiçbiri şimdi açık değil, plaj bile kapalı... (Enes, 1981, Erdemir Çalışanı)

Mülakatlardan görüldüğü şekliyle daha önceden devlet fabrikası olarak faaliyet gösteren Erdemir, neredeyse devletin bir kaynak aktarma aracı gibi yıllarca kentin ihtiyaçlarını gidermek için çabalamış, bir nevi devletin taşradaki temsilcisi olmuştur. Okullar yapmış, insanlara yardım etmiş, kenti umursamıştır. Tek endüstrili bir kentte, endüstri kuruluşu kentin dominant aktörü olarak ortaya çıkmaktadır. Dahası, eğer bu kuruluş bir devlet kuruluşu ise etkisi ve gücü daha da artmaktadır. Ancak uzun bir süre kentte bulunan böylesi bir kurumun özel sektör mantığına hızlı devri şok etkisi yaratmaktadır. Böyle bir şok etkisinin insanların Erdemir hakkındaki düşüncelerini de etkilemesi kaçınılmazdır.

Özelleştirme... derdim ki özelleştirme olmasa Erdemir Ereğli’de olsun isterdim çünkü gelirini kazancını insanlarla paylaşıyordu... yerel insanlarla... Şehir Erdemir olmadan da zengin olabilirdi. Erdemir’den sonra ne oldu? Dışlanma başladı, sosyal denge bozuldu. Bazı insanlar çok para kazandı, bazıları asgari ücretle çalıştı. Bu soruyu kendime çok sordum. Erdemir hiç

olmasın istedim. Buralar bâkir kalırdı, plajlarımız otellerimiz olsun isterdim... Bu kadar göçmen de olmazdı, daha iyi olurduk... (Hamza, 1978, Erdemir Çalışanı)

Erdemir bize ait diyemeyiz, bunu demem için Erdemir'in bu bölgede yaşayan insanları umursaması lazım. (Cengiz, 1952, Erdemir Emeklisi)

Özelleştirmeye kadar sac tüccarları, yan sektörler, spor kulüpleri vardı. Erdemir bizim için fırsatlar yaratıyordu. Ancak Erdemir bize güzel şeyler verirken çok şeyi de aldı. Hava kirliliğimiz var şimdi... Doğal hayatı bizden aldı. Ereğli, Erdemir'e her şeyini bedava verdi, Erdemir de karşılığında iş verdi. Ama sonra Erdemir bizim için değerli olan her şeyi bedavaya almış oldu: sağlığımız, doğa, deniz... Burada doğan her çocuğun astım riski var... (Oğuzhan, 1961, Serbest Meslek Emeklisi)

Özelleştirme, yerel halkın fabrikayla olan aidiyetini koparmış, Erdemir'in varlığının sorgulanmasını dolayısıyla kentin geçmişinin ve kaderinin de sorgulanmasını başlatmıştı. Katılımcılar Ereğli'nin Erdemir olmadan nasıl bir yer olacağını, Erdemir'in kentin nelerine mâl olduğunu ve geri dönülemez zararlarını özelleştirme sürecinden sonrası için vurgulamaktadırlar. Halbuki kentin her döneminde kente verdiği fiziksel zararları neredeyse aynı kabul edilebilecek bir sanayi kuruluşunun özelleştirilmesi sonrasında eleştirilmeye başlamasını, yer duygusu ve aidiyet ile açıklamak mümkündür. Halil Posbıyık, Kdz. Ereğli Belediye Başkanı, 2006'da bu konuda şöyle diyordu "...biz kimseyi Ereğli'ye gelmeye ve fabrikayı inşa etmeye çağırmadık. Onlar geldiler ve kurmaya karar verdiler" (Türk Metal Sendikası, 2006: 9). Bununla birlikte kentin geleceğinin ne yönde şekilleneceği yönünde de belirsizlikler ve sıkışmalar katılımcılar tarafından ifade edilmiştir.

Özelleştirme olmasaydı da Erdemir olmasın derdim. Ereğli bir turizm şehri olabilirdi. Erdemir bizden çok şey aldı. Nüfusu arttırdı, tarımı bitirdi... Erdemir olmadan daha güzel bir hayat olabilirdi. Ereğli çilek kokuyordu, Erdemir öldürdü bunu. (Deniz, 1950, Erdemir Emeklisi)

Son üç yıldır Ereğli için turizm fırsatları üzerinde çalışıyoruz. Ereğli'yi turizm rotalarına eklemeye çalışıyoruz. Ancak bunu değiştirmek artık çok zor, çünkü Ereğli kararını 1960'larda sanayi kentine dönüşerek vermiş. (Mert, 1970, Öğretmen Çalışan)

Kentin kaderinin 1960'larda belirlendiği düşüncesi, ancak bir yandan da özelleştirme sonucu sırtını kente dönen tek endüstrinin gölgesinden kurtularak farklı bir yer duygusu geliştirme çabası kentte yaşanan kimlik sıkışmasının bir göstergesidir. Erdemir'e uzun yıllar bağımlı kalmanın pişmanlığı içerisinde kent, özelleştirme sonrasında kendine yeni bir rota belirlemeye çalışmaktadır. Tüm bunların arasında sosyoekonomik çöküşle de baş etmeye çalışmaktadır. Bu durumda yer duygusunun özgün bir şekilde tepkisel ve ilerlemeci yer duygularının bir kesişimi olarak görüldüğünü söylemek mümkündür.

Bulgular: Yer Duygusunun Kurumsal Yeniden Üretimi

Yer duygusu genel olarak yerin nasıl algılandığı ile ilgilidir. Çalışmada kullanılan tüm görüşme verileri insanların yeri nasıl algıladığı, bu algılamının nasıl değiştiği ve temel aktörlerin neler olduğu ile bunlar hakkında neler düşündüklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda görüşmeler, Erdemir'in kentin yer duygusunda temel aktör olduğuna işaret etmektedir. Dahası, Erdemir kentin yer duygusunu tepkiselden ilerlemeci bir anlayışa kaydıran unsur olmaktadır.

Massey, Tuan, Harvey ve Relph gibi birçok coğrafyacının tartıştığı yer duygusu insanlar ile doğa, konum veya yer arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Ancak bu çalışma, yer duygusu ilişkisindeki kaymalara ve bunun nedenlerine odaklanmaktadır. Bu bağlamda da kurumlar, yer duygusunun analiz edilmesinde önemli bir unsur olarak eklenmelidir. Kurumlar, kent aidiyetini, karakterini, özgün ve özgün olmayan değerlerini, tarihini, demografisini ve sosyoekonomik yapısını etkileme konusunda yüksek bir güce sahip olduğundan kentsel alanlarda önemli unsurlardır. Burada bahsedilen kurumlar pek tabii STK'lar, fabrikalar, belediyeler veya başka türlü organizasyonlar olabilir. Bu çalışma ise 40 yıldan uzun bir süre kenti etkilemiş olan, önceden kamu elinde olan ancak özelleştirilerek kamu elinden çıkan bir fabrikaya ve tek endüstrili bir kente odaklanmıştır.

Basitçe, yer duygusunun kurumsal yeniden üretimi, yer duygusunun bir kurumun etkileri doğrultusunda değişmesini ifade eder. Çalışmanın özgün bir odak noktası olarak yer duygusunun kurumsal yeniden üretimi, tek endüstrili kentlerde fabrika ve kent arasındaki ilişkiyi anlatmakta oldukça önemli bir kavram olmaktadır. Tek endüstrili kentler sosyoekonomik yapılarının neredeyse tamamen tek bir dominant kuruluşa dayalı olması sebebiyle istisnai durumlardır. Bu tür kentlerde nüfusun çoğunluğu gelirlerini bu tek kuruluştan sağlarlar, iş arkadaşı olarak yakın ilişkilere sahip olurlar, lojman yapılanması gibi toplu yapılarda birbirlerine yakın şekilde yaşarlar ve işe beraber gider gelirler. Dahası aileler de yakın ilişkilere girmeye başlar, çocuklar genellikle aynı veya benzer okullara giderler. Tüm bu ilişki setleri

endüstri merkezli bir ortam oluşturur. Böylelikle iş yaşantısı ve iş yaşantısındaki ilişkiler sosyal hayata, dolayısıyla da kente yayılır.

Böyle bir ortamda kurum da kentte tüm alanlarda temel aktör olmaya başlar. Türkiye’deki tek endüstrili kent kalkınma modelinde bu kurumlar bir alt hükümet gibi hareket ederek yerel sorunları çözmeye, ihtiyaçları gidermeye, halkı desteklemeye ve refahı sağlayıp korumaya yönelik bir tavır takınır. Kent, yerel halk ve kurum arasındaki ilişki tek endüstrili kentlerde özgün bir vaka halindedir. Bahsedilen Türkiye’deki tek endüstrili kent kalkınma modelinde Türkiye Cumhuriyeti, erken cumhuriyet döneminden itibaren devlet fabrikalarını ülkenin ekonomik kalkınması ve bu kentlerin sosyoekonomik gelişmesi için kullanmıştır. Bu fabrikalar merkezi hükümetin yükünü paylaşacak şekilde ana yerel aktörler olarak veya alt-hükümetler olarak davranmaktaydı. Bir süre sonra da Ereğli örneğinde olduğu gibi bu devlet fabrikaları yerel ihtiyaçların giderilmesinde sorumlu hale geldiler.

Bu çalışmada elde edilen mülakat verileri, yer duygusu kavramına ilişkin teorik çerçeve üzerinden incelenmiştir. Bunu yaparken Ereğli’deki yer duygusu ‘tepkisel yer duygusu’ ve ‘ilerlemeci yer duygusu’ teorileri açısından dönemlere göre sınıflandırılmıştır. Tablo 2.’de görülen bu sınıflandırmaya göre yer duygusu Erdemir’in kuruluşundan sonra tamamen değişmiştir ve bu dönüşüm özelleştirme sonrasında sorgulanmaya başlanmıştır.

Tablo 2. Ereğli’de Değişen Yer Duygusu

Dönem	Yer Duygusunun Öğeleri	Yer Duygusu Sınıflandırması
Oluşum (1960’lar öncesi)	Tarih, tarım, doğal kaynaklar ve güzellikler gibi özgün değerler, sahil kasabası, çeşitliliğin olmadığı bir yer.	Tepkisel Yer Duygusu
Yükseliş (1960’lar sonrası 2006’ya kadar)	Erdemir, sanayi, işçi kenti, ülkeye ve dünyaya açılmış bir yer, çok kültürlü ve çeşitli, ekonomik ve sosyal olarak güçlü bir yer.	İlerlemeci Yer Duygusu
Düşüş (2006 sonrası)	Ekonomik ve sosyal olarak çökmüş, geçmişe dönük sanayi şehri olmaktan kaynaklı pişmanlık, yeni kimlikler için arayış. Gelecekte bir tatil kenti olmak yönünde pozitif bir yer duygusu, aynı zamanda geçmişte yaşanan ekonomik ve sosyal ilerlemenin eleştirisi.	Tepkisel Yer Duygusu + İlerlemeci Yer Duygusu

Bu sınıflandırma ortaya koymuştur ki, Erdemir ile bir sahil kasabasından tek endüstrili bir sanayi kentine hızlı bir şekilde evrilen Ereğli’de yer duygusu, Erdemir ekseninde kaymalara uğramıştır. Erdemir’in kolektif hafıza üzerindeki kurumsal etkisi, kentteki insanların kenti nasıl anlamlandırdığını baskın bir şekilde etkilemiştir. Erdemir öncesi yer duygusu, kentin özgün,

tarihsel ve doğal güzelliklerini ön plana çıkararak, kenti diğer bölgelerden ayıran/dışlayan bir şekilde ‘tepkisel yer duygusu’ özellikleri göstermektedir. Ancak Erdemir’in kuruluşu ile yer duygusu, ‘ilerlemeci yer duygusu’ sınıflandırmasına kaymaktadır. Bu kayma, kentın küresel dünyaya açılması, ülke dışından ve şehir dışından gelen çok farklı işçi gruplarıyla kozmopolit bir merkez haline gelmesi, böylelikle çok kültürlü bir özellik kazanması, tarihsel ve doğal özellikleriyle tanımlanan özgün bir mekândan ziyade dünyada birçok örneği görülen işçi ve sanayi kentlerinden birisi olarak tanımlanmaya başlaması gibi sebeplerle ortaya çıkmaktadır.

Tablodan da görüleceği üzere, düşüş döneminde yaşanan yer duygusu sınıflandırması iki kavramı da beraberinde getirmiştir. Saha araştırmasında açığa çıkan geçmişe yönelik değerlendirmeler ve geleceğe yönelik düşünceler, insanların yer duygusunu yeniden üretme aşamasında arada kaldıklarını göstermektedir. Bir grup katılımcı kentın Erdemir olmadan bugün yine de çok kötü bir yer olacağını değerlendirirken, bir diğer grup da Erdemir’in kentte bugün yaşanan çöküşün sorumlusu olduğunu, bugün Erdemir olmasaydı daha küçük ancak huzurlu bir yerin olabileceğini düşünmektedir. Geriye dönük yapılan bu değerlendirmelerde bazı katılımcılar kenti bundan sonra turizm ile ülkeye ve dünyaya açarak çok kültürlü ve gelişmiş bir kent hayal etmektedirler. Bu yönüyle ilerlemeci yer duygusu özelliği taşıyan bu ifadelere karşın, bir grup geriye dönük pişmanlıklarında kentın bir sanayi kentine dönüşmesini büyük bir hata olarak değerlendirmekte ve daha küçük, dışarı açılmamış, kendi kendisine yetebilen bir Ereğli hayali kurmaktadır. Bu kapsamda, bir grubun da tepkisel yer duygusu sınıflandırmasına girdiği görülmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde ise, yer duygusu kavramının kolektif bir ürün ve bir süreç olması açısından düşüş döneminde yaşanan bu belirsizlik kavramın bu özelliklerini de doğrulamaktadır. Erdemir, kuruluşu ve özelleştirilmesiyle kentteki kolektif belleği etkileyerek yer duygusunun yeniden üretimini tetiklemiştir.

Çalışma, bu yönüyle ‘yer duygusunun kurumsal yeniden üretimi’ kavramını gündeme getirmiştir. Yapılan saha çalışması, Ereğli’de Erdemir’in kurumsal olarak yer duygusunun yeniden üretimine sebep olduğunu ortaya koymakta, bunu da kolektif belleği nasıl şekillendirdiğini inceleyerek yapmaktadır. Çalışmanın ortaya koyduğu ana bulgu da yer duygusuyla birlikte kentın sosyoekonomik yapısının da tamamen merkezi hükümet kararları doğrultusunda Erdemir tarafından etkilendiğidir. Erdemir’in kurulmasıyla 1960’larda merkezi bir karardan etkilenen yerel, bu kararla kendisine verilen tüm kazanımları 2000’lerin başında özelleştirme yoluyla tekrar merkezi bir kararla kaybetmiştir. Bu kayıp öylesine yıkıcı olmuştur ki, sadece sosyolojik bir kavram olan yer duygusu değil, kentın tüm sosyoekonomik yapısı bundan darbe almıştır. Nihayetinde bu çalışma, merkezin kârlılığı üzerine kurulu

sanayi özelleştirmelerinden, yerelin refahının aldığı darbeyi sosyolojik yönüyle ortaya çıkarmaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Tek endüstrili kentler, merkezin kararlarından en çok etkilenen, kırılabilirliği en yüksek olan kentlerdir. Tek bir baskın kuruluş etrafında şekillenen sosyoekonomik yapıları, insanların kente olan bağlılıkları ve kenti nasıl anlamlandırdıklarını derinden etkilemektedir. Bu kapsamda yer duygusu, kurumsal olarak yeniden üretilebilen ve kolektif bellekten etkilenen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ereğli de bu şekilde merkezin aldığı bir karar sonucu Erdemir'in kuruluşu ile yer duygusunu yeniden üretmiş, sosyoekonomik yapısını tamamen değiştirmiş ve yine sonrasında merkezin aldığı özelleştirme kararıyla kentin tek endüstrisi olan baskın kuruluşu kaybetmiştir. Bu kaybediş, kentin o güne kadarki tüm sosyoekonomik kazanımlarını elinden almış, yer duygusunun da tekrar kurumsal olarak yeniden üretimine yol açmıştır. Bu doğrultuda merkezin kârlılığı adına yerelin refahının kurban edildiği uygulamalar olan tek endüstrili kentlerdeki özelleştirmelerin, kentin tüm yerel dinamiklerini derinden etkilediği söylenebilir.

Sonuç olarak bu çalışma kapsamında, yer duygusu kavramının değişimi analiz edilmiş ve bu değişimin nasıl gerçekleştiği araştırılmaya çalışılmıştır. Bunu yaparken temel araştırma sorusu yer duygusunun kurumlar tarafından nasıl etkilendiğinin incelenmesi ve özelleştirmenin tek endüstrili kentleri nasıl etkilediği olmuştur. Çalışma göstermiştir ki, yer duygusu kentsel ölçekte kolektif belleğin bir ürünüdür ve sürekli değişime açıktır. Kurumsal etkilere açık olan yer duygusu, güçlü bir kurumun kolektif belleği şekillendirmesiyle kurumsal olarak yeniden üretilebilmektedir. Somut örnekte Erdemir, kuruluşuyla kentteki yer duygusunu sahil kasabasından sanayi kentine hızlıca dönüştürmüş ve özelleştirilmesi ile geçmişe yönelik olarak bu dönüşümü sorgulatmaya sebep olarak kendi ürettiği yer duygusunun yeniden üretimi için bir süreci başlatmıştır. 2006'dan bu yana Erdemir'in yerel ölçekte yaptığı etkiler ve insanlarda yaşattığı hisler, kolektif belleği tekrar etkileyerek yeni bir yer duygusunun aranmasına sebep olmaktadır. Ancak sürecin halen devam eden belirsizlikleri ve tartışmalar ışığında, yeni bir yer duygusu kentte henüz oluşturulamamıştır. Bu kapsamda çalışmanın yer duygusunun kent ölçeğinde değişimlerinin ve değişim sebeplerinin incelenmesinde katkı sağlaması ve özelleştirmenin merkezin refahı karşısındaki yerel sonuçlarını göstermesi amaçlanmıştır.

Kaynakça

- Adams, J.D., A.D. Greenwood, M. Thomashow, ve A. Russ. (2017). Sense of Place. *Urban Environmental Education Review*. (Ed. A. Russ ve M. E. Krasny) Ithaca: Comstock Publishing Associates.
- Akbaş, B. (2018). *Ereğli Demir ve Çelik Fabrikalarının Kuruluşu ve Ereğli Havzası: 1960-1980*.
- Anadol, K. (2015). *Filmi Geriye Sarınca*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Ardakani, M.K. ve S.S.A. Oloonabadi. (2011). "Collective Memory as an Efficient Agent in Sustainable Urban Conservation". *Procedia Engineering*, 21(2011), 985-988.
- Başkale, H. (2016). "Nitel Araştırmalarda Geçerlik, Güvenirlik ve Örneklem Büyüklüğünün Belirlenmesi". *DEUHFED*, 9(1), 23-28.
- Bélanger, A. (2002). "Urban Space and Collective Memory: Analysing The Various Dimensions of The Production Of Memory". *Canadian Journal of Urban Research*, 11(1), 69-92.
- Biernacki, P. ve D. Waldrof. (1981). "Snowball Sampling: Problems and Techniques of Chain Referral Sampling". *Sociological Methods & Research*, 10(2), 141-163.
- Cresswell, T. (2002). Introduction: Theorizing Place. *Mobilizing Place, Placing Mobility*. (Ed. G. Verstraete ve T. Cresswell). Brill.
- Cresswell, T. (2004). *Place: A Short Introduction*. Wiley-Blackwell.
- Cross, J. E. (2001). What is Sense of Place? *12th Headwaters Conference. Western State College, November 2-4, 2001*.
- Dworkin, S.L. (2012). "Sample Size Policy for Qualitative Studies Using In-Depth Interviews". *Arc Sex Behav*. 41, 1319-1320.
- Foote, K. E. ve M. Azaryahu. (2009). Sense of Place. *International Encyclopedia of Human Geography*. (Ed. R. Kitchin ve N. Thrift). Elsevier Science.
- Halbwachs, M. (1925). *The Social Frameworks of Memory*.
- Halbwachs, M. (1950). *The Collective Memory*. Harper Colophon.
- Harvey, D. (1989). *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into The Origins of Cultural Change*. Blackwell Publishers.
- Harvey, D. (1996). *Justice, Nature & The Geography of Difference*. Wiley-Blackwell.
- Harvey, D. (2016). *The Ways of The World*. Profile Books.
- Heidegger, M. (1971). *Poetry, Language, Thought*. (Çev. A. Hofstadter) New York: Harper & Row.
- <http://sendika63.org/2005/04/erdemir-blok-satisla-ozellestirilecek-3293/> (24.08.2019).
- <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/100-bin-nufuslu-ilcede-35-bin-icra-dosyasi-22537052> (24.08.2019).

- <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/erdemir-pislik-icinde-siyasi-arpalik-olmus-334853> (24.08.2019).
- <http://www.radikal.com.tr/ekonomi/bir-kent-boyle-coktu-1120945/> (24.08.2019).
- <http://www.radikal.com.tr/ekonomi/ucrette-yuzde-35-indirim-oldu-1400-kisi-calismaya-devam-edecek-932629/> (24.08.2019).
- <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr> (26.01.2021).
- <https://odatv.com/ozellestirme-o-kenti-bitirdi-2006141200.html> (24.08.2019).
- <https://www.erdemir.com.tr/kurumsal/tarihce/> (24.08.2019).
- <https://www.evrensel.net/haber/162130/erdemir-iscisi-ayakta> (24.08.2019).
- https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2010/10/25/mutluluk_fabrikasi_erdemirin_iscisi_kardemire_kaciyor (24.08.2019).
- <https://www.sabah.com.tr/gundem/2014/07/16/bu-ilcenin-yarisi-icralik> (24.08.2019).
- Keskinok, H. Ç. (2006). *Kentleşme Siyasetleri*. Kaynak Yayınları.
- Kıray, M. (1964). *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayını.
- Kitchin, R. (2016). “Geographers Matter! Doreen Massey (1944–2016)”. *Social & Cultural Geography*, 17(6), 813-817.
- Kudryavtsev, A. (2013). *Urban Environmental Education and Sense Of Place*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Cornell University.
- Lewicka, M. (2008). “Place Attachment, Place Identity, And Place Memory: Restoring The Forgotten City Past”. *Journal of Environmental Psychology*, 28(3), 209-231.
- Lim, W. S. (2000). “Memories and Urban Places”. *City*, 4(2), 270-277.
- Longan, M. W. (2002). “Building a Global Sense of Place: The Community Networking Movement in the United States”. *Urban Geography*, 23(3), 213-236.
- Lune, H. ve B. L. Berg. (2017). *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*. 9. bs. Pearson.
- Massey, D. (1991). “A Global Sense of Place”. *Marxism Today*, June 1991, 24–29.
- Massey, D. (1994). *Space, Place, Gender*. University of Minnesota Press.
- Massey, D. (1995). “Places and Their Pasts”. *History Workshop Journal*, 182-192.
- Massey, D. (2005). Power-geometry and A Progressive Sense of Place. *Mapping The Futures: Local Cultures, Global Change*. (Ed. J. Bird, B. Curtis, T. Putnam, L. Tickner). Routledge.
- Molavi, M., Rafizadeh, I. M., & Rafizadeh, E. M. (2017). “Is Collective Memory Impressed by Urban Elements?” *Management Research and Practice*, 9(1), 14-27.
- Noy, C. (2008). “Sampling Knowledge: The Hermeneutics of Snowball Sampling in Qualitative Research”. *International Journal of Social Research Methodology*, 11(4), 327-344.
- Oskay, Ü. (1983). *Geçiş Dönemi Tipi Olarak Zonguldak Kömür Havzası Maden İşçisi*. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

- Pelhivan, H. (2008). “Karadeniz Ereğli’li Herkül”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 24(1), 129-139.
- Quartaert, D. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Madenciler ve Devlet: Zonguldak Kömür Havzası, 1822-1920*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Relph, E. (1976). *Place and Placelessness*. London: Pion.
- Shamai, S. ve Z. Ilatov. (2005). “Measuring Sense of Place: Methodological Aspects”. *Journal of Economic and Human Geography*, 96(5), 467-476.
- Şafak, C. (2017). *Ereğli 1960-1965: Morrison’un Yapı İşçileri*. Sosyal Tarih Yayınları.
- Şengül, H. T. ve E.A. Aytekin. (2017). Devletin Zonguldak Kömür Havzasında İşçi Sınıfı Kimliği Üzerindeki Etkisine Dair Bazı Notlar. *Yüz Karası Değil, Kömür Karası: Zonguldak*. (Ed. A. Barutçu ve F. U. Özdemir). İletişim Yayınları.
- Şeni, N. (1978). *Emperyalist Sistemde Kontrol Sanayii ve Ereğli Demir Çelik*. Birikim Yayınları.
- Tuan, Y. F. (1974). *Topophilia: A Study Of Environmental Perceptions, Attitudes, and Values*. Columbia University Press.
- Tuan, Y.F. (1977). *Space and Place: The Perspective of Experience*. University of Minnesota Press.
- Tuan, Y.F. (1979). Space and Place: Humanistic Perspective. *Philosophy in Geography*. (Ed. G. Olsson ve S. Gale). Springer.
- Türk Metal Sendikası. (2006). *Erdemir’in Türk Ekonomisindeki Yeri ve Önemi: Erdemir Paneller Dizisi*. Türk Metal Sendikası Yayınları.
- Yıldırım, A. ve H. Şimşek. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Woodward, K. ve J.P. Jones III. (2009). Harvey, D. *International Encyclopedia of Human Geography* (Ed. R. Kitchin ve N Thrift). Elsevier.
- Zonguldak İl Yıllığı. (1973).

